

УДК 316.334.22ч331.5-057.
87(477-25)

НАТАЛІЯ ФЕДОРЕНКО,
старший викладач кафедри педагогіки і психології КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

Статуси вторинної зайнятості студентів в економічному просторі міста

Анотація

У статті наведено результати дослідження статусів і функцій вторинної зайнятості студентів. Проведено аналіз мотиваційної структури вторинної зайнятості студентів. Сформульовано та надано характеристику різновидів можливих статусів вторинної зайнятості студентів. Здійснено порівняння статусів і функцій вторинної зайнятості студентів на підставі теоретичного узагальнення та емпіричного дослідження. За результатами дослідження запропоновано обґрунтовану класифікацію статусів вторинної зайнятості студентів.

Ключові слова: соціологія праці, студентська молодь, вторинна зайнятість студентів, мотиваційна структура вторинної зайнятості студентів

Перехід від централізованої економіки радянсько-соціалістичного типу до змішаної, з елементами державного і ринкового регулювання, хоча ще й не завершився, але має суперечливі за своїми основними характеристиками наслідки. Негарантованим, зокрема, стало входження й перебування молоді на різноманітних ринках праці, а неузгодженість якості й номенклатури вищої професійної освіти з вимогами та пропозиціями реального сектору економіки призвела до девальвації дипломів багатьох спеціальностей та зростання безробіття серед випускників вищих навчальних закладів. Поступово утворився дисбаланс на ринках праці, що відтворюється через інтенсивне збільшення масштабів підготовки дипломованих фахівців упродовж останніх двох десятиріч, а також обмежені можливості працевлаштування за окремими спеціальностями. Ця інституціонально зумовлена ситуація та

обставини, пов'язані з фінансово-матеріальним статусом батьківської родини, запитами і потребами молодих людей, об'єктивно змушують студентів вдаватися до практичного “зондування” ринків праці, тобто поряд із навчальною діяльністю шукати місце праці й додатковий дохід.

Досвід вивчення вторинної зайнятості студентів

Починаючи від 1990-х років вторинна зайнятість студентів є предметом численних економіко-соціологічних розвідок у дальньому та близькому зарубіжжі, а також в Україні. Чи не найпродуктивнішим джерелом теоретичних напрацювань та емпіричної інформації залишаються “Journal of Education and Work” (Часопис освіти і роботи), що публікується у Великій Британії, та “The Journal of Higher Education” (Часопис вищої освіти) університету Огайо США. Якщо узагальнити виявлені й описані у публікаціях залежності та тенденції, то вони зводяться до двох найважливіших.

По-перше, із плином часу масштаби вторинної зайнятості студентів мають тенденцію до збільшення.

У середині 2000-х років у Сполучених Штатах Америки майже 50% студентів працювали, тоді як у 1970-му вони становили лише третину (34%) [Riggert, Boyle et.al., 2006: p. 63]. Аналогічна ситуація в Європі, де частка таких студентів варіює від 48% у Франції до 77% у Нідерландах [Hakkinen, 2004]. Обстеження окремих університетів Великої Британії виявили, що оплачуваною роботою займаються 70–80% тих, хто зареєстрований на денних освітніх програмах. Звісно, це не добровільний вибір, переважно зумовлений зростанням вартості навчання, цін на товари, послуги та розваги [Hodgson, Spours, 2001].

Дослідження російських учених також підтверджують інтенсифікацію процесу поєднання навчання з різними формами трудової активності серед студентів денної форми навчання. І.Лелекіна в кандидатській дисертації наводить цифри, згідно з якими у 2007 році частка російських студентів, котрі працюють або бажають працювати, становила 89% (дослідження на основі репрезентативного опитування студентів четвертих курсів денної форми навчання державних ВНЗ, опитано 1712 осіб) [Лелекіна, 2007: с. 10]. М.Ворона у своєму дослідженні 2007 року описує групу студентів, які мають досвід поєднання роботи і навчання; вона охоплює 74% (дослідження на основі репрезентативного опитування студентів денної форми навчання із трьох вузів м. Саратова, опитано 300 осіб) [Ворона, 2007: с. 15]. А.Родионова констатує, що вторинна зайнятість студентів має масовий характер: у трудову діяльність з різним рівнем інтенсивності включено 62% студентів (емпіричне дослідження “Студент на ринку праці: соціологічний аналіз”: репрезентативне опитування 836 студентів денної форми навчання семи ВНЗ Росії, 2007 рік) [Родионова, 2012: с. 23]. При цьому різними авторами підтверджено, що на старших курсах питома вага працюючих більша, ніж на молодших (дані опитування студентів чотирьох ВНЗ Росії, дослідження на основі репрезентативного опитування студентів денної форми навчання, опитано 526 осіб, а також репрезентативного опитування студентів п'ятих

курсів денної форми навчання п'яти ВНЗ м. Мурманська, 2009 рік, опитано 595 осіб) [Творогова, 2003: с. 11–12; Цылев, 2012].

Результати досліджень, проведених в Україні, підтверджують зазначені тенденції щодо поширення вторинної зайнятості студентів. С.Садрицька для 2005–2007 років наводить цифру 63%, що припадає на тих, хто працює під час навчання у ВНЗ (*Міжнародне дослідження “Вища освіта як чинник соціоструктурних змін: порівняльний аналіз посткомуністичних суспільств” (2005–2007); за репрезентативною вибіркою опитано 3057 студентів ВНЗ України та 780 студентів ВНЗ Білорусії; окрім того було опитано 587 студентів ВНЗ Росії за нерепрезентативною вибіркою*) [Садрицька, 2008: с. 527]. Схожі дані отримала Н.Волкова (2009–2010) – 76% її студентів поєднують навчання з роботою (*дані опитування на підставі нерепрезентативної вибірки студентів третього курсу денної форми навчання Дніпропетровської державної фінансової академії, опитано 211 осіб*) [Волкова, 2010]. У 2010–2011 роках Інститут Горшеніна брав участь у міжнародному обстеженні студентської молоді різних країн світу (Росія, Польща, Казахстан). В Україні опитано 5155 студентів 22 вищих навчальних закладів, і в середньому третина з них працювали і навчалися [Студенты, 2010–2011]. Соціологи з Національного університету “Києво-Могилянська академія” Л.Малиш та О.Виноградов у колективній монографії з проблем переходу від освіти до праці стверджують, що у їхній вибірці, що репрезентує молодь віком від 15 до 34 років, яка завершила навчання у 2001–2006 роках, 18% (заокруглено) респондентів мали роботу ще до завершення навчання, а 8% мали ту саму роботу після випуску (*репрезентативні опитування чоловіків і жінок віком 15–34 роки, які закінчили безперервне навчання впродовж 2001–2006 років, було проведене Київським міжнародним інститутом соціології у 2007 році за проектом “Перехід від освіти до роботи”, опитано 4123 особи*) [Малиш, Виноградов, 2010: с. 144].

Розбіжності в оцінках помітні, проте мають пояснення. Очевидно, що частка залучених до вторинної зайнятості залежить і від курсу навчання, і від спеціальності, і від територіального розміщення навчального закладу (у столиці та великих містах ринок праці більш розгалужений і місткий). Важливо також, чи враховують усіх, хто працює на момент опитування, чи всіх, хто взагалі коли-небудь працював. Гадаю, не буде помилкою вважати, що досвід праці під час навчання мають приблизно дві третини студентів, а постійно працює приблизно кожен п'ятий.

По-друге, *змінюється значимість окремих груп мотивів участі студентів у вторинній зайнятості.*

У спеціальній літературі розрізняють кілька груп мотивів. Одна з них переважно утилітарна й вузько прагматична. Ідеться, насамперед, про задоволення матеріальних потреб. Особливо актуальною в Україні вона була у 90-ті роки минулого століття, на піку соціально-економічної кризи та значного обмеження можливостей батьківської сім'ї фінансово допомагати студентів/студентці. Мірою розвитку платного навчання з'явилася і нова стаття видатків, а у студентів — новий мотив допомогти батькам і собі.

У Європі, зокрема у Великій Британії, вторинну зайнятість студентів прямо пов'язують з інституціональними змінами у фінансуванні вищої

освіти, зокрема введенням системи освітніх кредитів у ті самі 90-ті роки [Апокин, Юджевич, 2008: с. 100; Callender, Kempson, 1996: р. 41–56; Ford, Bosworth, Wilson, 1995: р. 187–202; Sorensen, Winn, 1993: р. 48–65]. Починаючи погашати борги за освітній кредит чи вносити поточні плати — такою є установка як європейського, так і американського студента [Kalenkoski, Rabilonia, 2004]. Відзначається також, що ті, хто працює, легше йдуть на нові позики: наявність роботи явно додає їм соціальної впевненості на найближче майбутнє.

Російські дослідники також фіксують домінуючу функцію мотиву матеріального забезпечення поточних потреб [Константинова, 2006: с. 16; Капезина, 2003: с. 88; Цылев, 2012; Константиновский, Вознесенская, Чередниченко, 2001; Большакова, 2005: с. 137]. Поєднувати роботу з навчанням, щоби покращити умови матеріального існування, притаманно й українським студентам [Садрицька, 2008: с. 527]. Згідно з даними дослідження Інституту Горшеніна, більшість студентів працюють для того, щоб були додаткові гроші на власні потреби. Виняток становлять працюючі студенти Казахстану, де важливішим є мотив працювати, щоб допомогти своїй родині (понад третину респондентів), а намір оплатити навчання притаманний 14,3% цих студентів [Студенты, 2010–2011].

Таким чином, ця група мотивів фактично конститує два відмінні статуси вторинної зайнятості. Перший — егоїстичний, самоцентрований, коли заробітки спрямовують суто на задоволення поточних проблем або їх тільки на це й вистачає. Другий егоїстично-сімейний, коли частину доходу спрямовують на допомогу близьким і рідним. В Україні це уможлиблюється на етапі економічного зростання. За таких обставин студенти здобувають фінансову незалежність від батьківської родини, що дістає схвалювання і з боку батьків.

Інша група мотивів включає прагнення сучасної молоді до кар'єрного росту, визнання та престижу і свідчить про бажання молоді здобути їх за допомоги певного роду занять. У науковій періодиці в такому разі йдеться про групу соціальних мотивів [Константинова, 2006: с. 17; Ворона, 2007: с. 16; Большакова, 2005: с. 137] і фактично про здобуття студентами завдяки роботі негрошових активів (негрошових ресурсів).

Робота, навіть якщо вона не збігається зі спеціалізацією, дає змогу розширити сфери спілкування, ділові контакти, накопичити досвід, наявність якого часто є обов'язковою умовою під час прийому на роботу в більшості престижних організацій і фірм. Студенти свідомі важливості додаткової роботи як такої, що сприяє встановленню контактів і налагодженню зв'язків: до третини з них відзначали це в анкетах [Творогова, 2003: с.15; Ворона, 2007: с.16; Роцин, 1995: с. 28–30]. *Це підтверджується й даними обстеження 2002 року студентів Пензенського державного університету (вибірка репрезентативна, опитано 514 студентів)* [Капезина, 2003: с. 92]. Аналогічні свідчення отримано 2000 року в рамках програми "Розроблення і реалізація федерально-регіональної політики в галузі науки та освіти" Міністерства освіти Російської Федерації на матеріалах всеросійського опитування; опитано 22 ВНЗ Росії, $N = 1812$ студентів [Константиновский, Вознесенская, Чередниченко, 2001]. Така сама частка українських, російських, казахських

і польських працюючих студентів указують на важливість самореалізації на роботі та значення дружнього колективу [Студенты, 2010–2011; Садрицька, 2008: с. 527].

Р.Лукас і Н.Ламонт пишуть, що у 1994–1996 роках учні випускних класів манчестерських шкіл і студенти міського університету Манчестера (Manchester Metropolitan University) часто звертають увагу на такий чинник, як здобуття нових друзів і одержання навичок спілкування [Lucas, Lamont, 1998]. Результати фокус-групи, проведеної у вказаному університеті в 1999 році й описаної у праці С.Кертис і Р.Лукас, показали, що зайнятість надає студентам важливі негрошові переваги, зокрема, досвід роботи й відповідні соціальні навички (див.: [Curtis, Lucas, 2001: р. 38–54; Hodgson, Spours, 2001]).

Ситуація зайнятості: концептуальна схема вивчення статусів та емпірична база

У нашому дослідженні статус інтерпретується як певне значення, яке студенти надають ситуації включення у вторинну зайнятість, з'ясовуючи для самих себе, чому власне вони цим займаються. Саме значимість, тобто певні виправдання, які пред'являють студенти, пояснюючи, що їх спонукає працювати, доцільно фіксувати через такі пояснення, які ми позначаємо як мотиви.

У ситуацію вторинної зайнятості залучені, взаємодіючи в ній, принаймні чотири суб'єкти: студент (його власна сім'я), батьківська сім'я, економіка (диференційовані за власністю, місткістю і т.ін. ринки праці, роботодавці), система освіти (конкретні вищі навчальні заклади). Для студента його особиста ситуація, батьківська сім'я, система освіти та економіка є даністю, до якої необхідно пристосовуватися і на приписи якої реагувати. Кожна з них сама по собі є складними утвореннями із множиною “вимірів”, що зумовлюють і складність самого феномену вторинної зайнятості студентів. Структуралістська традиція в соціології виходить із тлумачення цих вимірів як можливостей/ресурсів, між якими індивіди мають змогу робити вибір або ж спиратися на них, а також як обмеження, що унеможливають чи утруднюють доступ до будь-яких інших можливостей/ресурсів.

Статус студента є “перехідним”, тобто нагадує ситуацію, яку антропологи (зокрема, В.Тернер) називають лімінальною, оскільки студент перебуває “між” повністю матеріально залежним існуванням у батьківській сім'ї і самостійністю в організації власного життя індивідуально чи з власною родиною, “між” відсутністю професійних знань та вмінь і більш чи менш ефективною наявністю їх. Це тривалий у часі перехід від одних ідентифікацій, системи цінностей, розпорядку життя до інших, перехід, в якому готовність до цих інших статусів, обов'язків, прав і сподівань набуває неабиякого особистісного значення.

Вторинна зайнятість також посідає певне місце в сучасній структурі життєдіяльності студента. В будь-якій інтерпретації це місце фіксує статичний момент, тобто готовність, настроєність діяти, що може бути наслідком узятих зобов'язань. Когнітивні та емоційні здібності чи спроможності інди-

відів, наполегливість, комунікабельність, безумовно, впливають на шанси знайти додатковий заробіток під час навчання. Звісно, виміряти компетентність у пошуку роботи досить складно і тому доводиться виходити з припущення, що працюють найактивніші й ті, кого до цього змушують обставини.

Навчання у ВНЗ залишається основною діяльністю студента. Проте реальна практика навчального процесу піддає сумніву категоричність такого твердження. Припущення, що всі студенти однаково зацікавлені у високій якості власне навчання, радше помилкове, особливо в умовах перетворення значної частини освітніх послуг на товар. Проте соціологічне вивчення наявного стану речей не завжди можливе, позаяк виходить за межі можливостей застосування суто наукового підходу.

Поряд із тим відомо, що викладачі й однокурсники знають і оцінюють факт вторинної зайнятості того чи іншого студента, а сам студент у певних ситуаціях пред'являє факт зайнятості для того, щоб досягти якоїсь явної чи латентної мети. Крім того, у багатьох ВНЗ створені структури, що сприяють пошуку зайнятості й післядипломного працевлаштування, а іноді зорганізують оплачуване стажування за спеціальністю. Втім, із проведених мною обстежень відомо, що студенти частіше працевлаштовуються самостійно і не за спеціальністю [Федоренко, 2011].

Зміна інституціональних соціально-економічних засад відтворення й функціонування суспільства в останні три десятиріччя, глобалізація економіки, стрімке поширення інформаційних технологій зумовили утворення принципово нової сукупності обставин, у яких відбувається взаємодія системи освіти (підготовки до праці) з економікою (простором реалізації здобутих під час освіти знань і навичок). Відповідно майже радикально модифікується значення вторинної зайнятості студентів, яка стає — не в усіх її емпірично наявних формах, а окремими сегментами — важливим засобом поєднання освіти й економіки, тим “місцем”, де конфлікт інтересів, потреб і можливостей має шанс знайти розв'язання.

Крім того, подібним перебігом подій і наявним станом речей вторинна зайнятість виведена з-під оцінки: працювати під час навчання не добре, але й не погано, це певна норма в сучасному світі. З цього випливають наслідки, до яких система освіти, економіка, студенти та їхні батьки змушені адаптуватися, хоча подеколи запізнюються з цим або під різними приводами ухиляються від цього. Зрозуміло, що обставини, які унормовують таку практику життєдіяльності студентів, не можуть подобатися всім, вони стають об'єктом критики і неприйняття в наукових колах, у публічній сфері, в освітньому середовищі, у найближчому оточенні студентів.

Загальноприйнятим у соціології є розуміння того факту, що статуси не можна спостерігати безпосередньо, адже вони являють собою латентні феномени. У конкретній дії, яку ми називаємо вторинною зайнятістю студентів, зазвичай втілюється констеляція статусів. Лише в аналізі, тобто розщепленні єдності, нібито уявляються окремі статуси. Можна припускати, що статусні комплекси (констеляції статусів) бувають більш чи менш складними залежно від конкретної соціально-життєвої ситуації студента, а також що існує домінуючий статус. Однак якими саме є ці комплекси і який

статус домінує, можна встановити лише емпірично. Для реалізації цієї мети автором було проведено ряд досліджень.

Результати обстежень у 2002–2007 роках вторинної зайнятості студентів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана засвідчили, що перелік мотивів, якими керуються студенти при працевлаштуванні, досить широкий [Федоренко, 2011: с. 235–246]. З урахуванням мотивів, визначених самими респондентами, в анкету для емпіричної оцінки статусної констеляції було включено 24 судження (Додаток А). Запитання було сформульовано так: “За період навчання Ви, можливо, працювали повний чи не повний робочий день, маєте знайомих, які працюють, або ж чули про мотиви, які спонукають студентів працювати. Нижче наведені судження щодо мотивів, які виправдовують працевлаштування під час навчання. Відзначте, будь ласка, по кожному рядку, **наскільки часто, на вашу думку, студенти справді їх використовують у різних ситуаціях і справді ними керуються** (оцінку здійсніть за шкалою, де 1 — вкрай рідко, а 7 — дуже часто). Отже, студенти працюють для того, щоб...”. При цьому припускалося, що про конкретні статуси свідчать певні групи мотивів. Виходячи із неалгоритмізованих міркувань, було виокремлено сім таких статусів.

1. *Індивідуально-утилітарний статус* визначає ситуацію, коли вторинна зайнятість студента є засобом задоволення насамперед елементарних індивідуальних життєвих потреб і послаблення студентом свого статусу як повного сімейного утриманця. За допущенням, зазначений статус притаманний вихідцям із сімей із низьким рівнем матеріальних достатків. Проте не виключено, що й більш забезпечені студенти набувають такого статусу з метою розширення власних дозвіллевих можливостей щодо розваг, проведення канікул тощо.

2. *Індивідуально-прагматичний статус* характеризує налаштованість і спроможність студента спрямовувати заробіток на задоволення власних потреб, потреб своєї сім'ї, якщо така вже існує, і на допомогу батькам чи родичам. У повному обсязі це, очевидно, є статусом фінансової незалежності, що теоретично можливо, але навряд чи він емпірично фіксуватиметься у статистично значимій кількості.

3. *Індивідуально-перспективний статус*, коли вторинна зайнятість є, головним чином, засобом для набуття знань, навичок, досвіду, репутації, а в підсумку — покращення шансів на ринку праці та перспектив доступу до привабливих робочих місць після закінчення навчання. Робота не за фахом також не стає знеціненим досвідним ресурсом, адже певна частина випускників ВНЗ в Україні через кілька років після випуску працевлаштовуються не за фахом, і для деякого з них він виявляється придатним [Молодь та молодіжна політика в Україні, 2010]. До того ж із розвитком економіки стає більше міжпрофесійних занять, а динаміка технологій є такою, що все важче вирішувати, як співвідноситься фах із переліком завдань на конкретному робочому місці.

4. *Соціально-позитивний статус* полягає в тому, що праця за межами аудиторії у складі наукових чи творчих груп є засобом розв'язання соціальних чи технологічних проблем суспільства, а також плідною формою підготовки компетентних наукових і технічних спеціалістів. Залучення студентів до роботи у конкретних “проектах” являє собою специфічну форму навчання — навчання через участь. Оскільки активізується частіше за все і пізнавальна активність студента, експерти саме в цьому випадку вказують на “позитивну освітню цінність” вторинної зайнятості, яка мобілізує, певним чином, і викладачів. Суспільство, студент, система освіти, викладачі — усі виявляються у вигравші.

5. *Соціально-негативний статус* — статус відтворення “тіньового” ринку зайнятості та власного безправного становища у фірмах та компаніях. Проведені раніше обстеження виявили, що студенти в Україні та Росії масово обирають і набувають цей статус. Теоретично шанси працевлаштуватися в офіційній і в тішовій економіці приблизно рівні, але емпірично зафіксовані шанси помітно зміщені у бік зменшення [Капезина, 2003: с. 130; Лелекіна, 2007: с. 11].

6. *Освітньо-негативний статус* може виявлятися спонтанно, в процесі взаємодії студента і викладача, коли вторинну зайнятість пред'являють як “пільгу”, на яку викладач нібито має зважати, оцінюючи знання. Це відтворює ситуацію “торгів” між студентом і викладачем, ставкою в якій стають взаємні вимоги щодо якості викладання і ступеня засвоєння програмних знань студентом. За таких умов освіта трактується обома сторонами як “надбання”: освітні послуги пропонуються, а після “переговорів” щодо якості та “ціни” — споживаються. Інакше кажучи, стихійно або ж свідомо встановлюються латентні конвенції щодо норм взаємодії у ситуації здобуття освіти. Фактологічність ситуації не викликає сумніву, однак не видно доступних способів і надійного інструментарію, які б уможливили її кількісно-емпіричну оцінку, адже в оприлюднених результатах обстежень неможливо знайти підтвердження існування такого статусу. Зрозуміло, що явище корупції є функціональним екстремумом даного статусу, недосяжним для спостереження засобами соціологічної науки.

7. *Символічний статус* — це нав'язаний статус, що має принаймні три “виміри”. (а) На студента падає “тінь” престижу організації, в якій він працює; (б) студент є репрезентантом репутації вищого навчального закладу — те, на що можуть, але не повинні звертати увагу роботодавці; (в) престиж організації, що прийняла студента на роботу, здатен впливати на індивідуальний престиж (репутацію, авторитет) в групі чи на курсі.

Передбачалося, що застосування до отриманих первинних даних факторного аналізу виявить емпіричні констеляції мотивів, які, власне, й утворюють конкретні статуси. Відбір груп студентів відбувався за одношаблевою випадковою вибіркою (крок відбору 10, відбір груп відбувався з п'ятого факультету в оголошенні про прийом студентів), опитано 431 особу. Опрацювання кількісних даних здійснено в пакеті SPSS.

Емпірична класифікація статусів

Статус відтворення тіньової економіки (“соціально-негативний статус”) не охоплюється запитанням щодо мотивів працевлаштування студентів; він конструйований дослідником опосередковано, на підставі результатів досліджень 2002–2007 років студентів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана [Федоренко, 2011] і являє собою “ненавмисний наслідок” активності студентів на ринках праці.

Факторний аналіз було зроблено в пакеті SPSS, методом головних компонент (метод обертання Варімакс з нормалізацією Кайзера). Обирати довелося між двома опціями. У першій налічувалося 10 “статусів”, які пояснювали 68% дисперсії. Проте був і “статус”, який складався з одного мотиву, що не дуже добре. Друга, мінімально можлива, опція містила 7 “статусів” і пояснювала 57% дисперсії. Отже, вибирати необхідно було між зменшенням пояснювальної сили факторизації, що зазвичай не схвалюється, і більш компактним поданням даних. Перевагу було віддано останньому, зокрема з огляду на те, що це ближче до кількості теоретично виділених статусів. З очевидними недоліками доводилося змиритися: у статусах змінювалася комбінація мотивів, вони ставали більш неоднорідними, ставало важче їх інтерпретувати. Емпірична статусна конфігурація, в якій зберігаються введені раніше назви, а наповнення різниться від попередньо передбаченої, набула такого остаточного вигляду (факторні навантаження наведені в Додатку Б, статуси наводяться в порядку формування статусів, тобто за часткою пояснюваної дисперсії).

Індивідуально-перспективний статус (пояснює 20% дисперсії)

Задовольнити цікавість до різних занять і професій, пізнати щось нове.

Визначити, на що ти здатний.

Набути досвід спілкування та праці в колективі.

Допомагати іншим людям у розв’язанні їхніх проблем.

З вигодою використати вільний час.

Реалізувати власні ідеї, розробити нові продукти, речі.

Це статус, значимий для двох категорій молоді, що навчається у вищому навчальному закладі. Одна представлена тими, хто тільки-но закінчив середню школу; про професійне життя вони знають ще небагато, їх цікавить чимало речей, в тому числі й вони самі, і про свої можливості вони мають невиразне уявлення. Друга категорія — це ті, хто відчуває силу і потяг зробити щось конкретне, енергію, якої може вистачити й на альтруїстичні діяння. Обом категоріям притаманна ініціатива, що має різні джерела, проте одну спрямованість — на професійне життя.

Негативно-освітній статус (8,8% пояснюваної дисперсії)

Виправдати перед викладачем неготовність до занять у семестрі.

Знизити вимоги до себе з боку викладачів під час іспитів, у тому числі державних.

Зрозуміти, чи знадобляться в майбутньому знання, отримувані у ВНЗ.

Цей статус додаткової роботи використовується студентами (не всіма, зрозуміло) для врегулювання конфлікту між працею і навчальним наванта-

женням, який розв'язується не на користь навчання. І все відбувається на тлі сумніву чи незнання щодо придатності знань, отримуваних у ВНЗ, для ефективного включення у самостійне життя.

Індивідуально-прагматичний соціально орієнтований статус (8,4% пояснюваної дисперсії)

Заробити на утримання власної родини.

Допомогти батькам і рідним.

Накопичити гроші та досвід на організацію власного бізнесу.

У такий статус зводять вторинну зайнятість студенти, певні себе, відповідальні, вони схильні брати на себе обов'язки, виявляти турботу про своїх близьких. Вони не виключають, що їм вдасться зорганізувати власну справу, стати керівником, лідером.

Індивідуально-утилітарно-споживацький статус (5,9% пояснюваної дисперсії)

Використати репутацію ВНЗ для знаходження місця роботи.

Поступитися вимогам впливових батьків і працювати за їхньою рекомендацією.

Безкоштовно користуватися послугами, які надає додаткова робота.

Цей статус характерний для пасивно-споживацького ставлення до вторинної зайнятості, статус залежності від ВНЗ, престиж якого може вплинути на якість післядипломної роботи, від батьків, які братимуть активну участь у майбутньому працевлаштуванні, від організації чи підприємства, що мають певні ресурси, доступні тим, хто там зайнятий.

Символічний статус (4,6% пояснюваної дисперсії)

Підвищити самооцінку.

Вирізнитися серед колег-студентів самостійністю й забезпеченістю.

Мати власні гроші на дорогі речі, поїздки в інші країни.

Статус самоствердження, додаткова робота як засіб творення особистої репутації та авторитету. Припущення, яке неявно тут присутнє, зводиться до того, що у студентському середовищі повагу виявляють до самостійних індивідів, які достатньо заробляють і дозволяють собі великі витрати на престижні речі й престижне дозвілля.

Індивідуально-утилітарний статус (4,5% пояснюваної дисперсії)

Спробувати, що це таке — працювати.

Заробити собі на найнеобхідніше — їжу, одяг, розваги, окремі власні речі.

Скласти уявлення про реальне, позанавчальне, "доросле" життя.

Статус мінімізованих вимог до вторинної зайнятості. Насамперед ідеться про задоволення нагально-елементарних життєвих потреб за відсутності досвіду трудової діяльності й "дорослого" життя. Зовсім не обов'язково, щоб ці дві соціальні якості (бідність і недосвідченість) розподілялися між різними категоріями молодих людей. Досить імовірно, що вони супроводжують одна одну, хоча це наразі тільки припущення.

Індивідуально-прагматичний статус (4,4% пояснюваної дисперсії)

Набути досвіду роботи на будь-якій посаді, що необхідно для резюме.

Знайти вже зараз робоче місце і працевлаштуватися за фахом.

Знайти робоче місце не за фахом і будувати нову кар'єру.

На відміну від соціально орієнтованого індивідуально-прагматичного статусу, цей передбачає концентрацію уваги студента на власній професійній позиції. Остання може відповідати запису про спеціальність у дипломі про вищу освіту, проте може статися й так, що треба буде приймати життєво важливе рішення. Вторинна зайнятість, таким чином, розглядається і як можливість продовжити траєкторію професійної долі, і як спосіб більш чи менш істотно викривити її та спрямувати в несподіваному напрямку.

* * *

Складність феномену вторинної зайнятості тих, хто отримує вищу освіту, зумовлена їхньою належністю до гетерогенних інституціональних систем взаємодії: батьківська сім'я; власна сім'я, якщо вона є; вищий навчальний заклад; економіка. Окремою складовою в цей процес входить власне особистість студента, його знання, здібності, темперамент, комунікативні навички. Ця складність проявляється й у сукупності статусів такої зайнятості. Оскільки вторинна зайнятість задовольняє певну множину потреб і прагнень молодих людей, оскільки й статуси утворюють певну констеляцію. При цьому статуси тут означають інструментальні утворення, які водночас виявляють установки респондентів і використовуються ними як аргументи виправдання в ситуації опитування.

Узагальнення напрацювань з питань вторинної зайнятості студентів у наявній науковій літературі дало змогу дійти висновку, що найдоцільніше виявляти статуси вторинної зайнятості шляхом інтерпретації тих виправдань та аргументацій, які пред'являють студенти у відповідях на запитання про те, що їх спонукало найматися на роботу. Здійснена емпірична класифікація вможливила уточнення теоретичної. Перш за все виявилось марним вирізняти соціально-позитивний статус, хоча огляд наявної наукової літератури з проблем мотивації участі студентської молоді у праці начебто давав для цього недвозначні підказки. Інший імпульс надходив від бажання врівноважити соціально-негативний статус, пов'язаний із внеском додаткової роботи студентів у відтворення тіньової економіки. Проте отримані після факторного аналізу дані переконали в тому, що референтом трудових практик студентства виступає не суспільство. Натомість має місце самореференція, молодь має на увазі свої власні цілі, індивідуальні наміри та сподівання, а благо суспільства перебуває на дальній периферії їхньої професійної уяви. І такий стан справ слід трактувати як нормальний: той, хто ще не знає собі соціальної ціни, не здатний її запропонувати всьому суспільству.

Емпірична класифікація виявилася більш однорідною у зіставленні з теоретичною, не виправдалося побоювання, що її буде важко інтерпретувати. Найпомітніша зміна, яка виявилася, полягала у розщепленні індивідуально-прагматичного та індивідуально-утилітарного статусів кожен на два окремі. При цьому критерії розрізнення частин, що відокремилися, очевидні й прийнятні. У результаті кількість статусів вторинної зайнятості сту-

дентської молоді зростає на одиницю і досить переконливо описує складне й суперечливе явище додаткової роботи.

На основі емпіричного дослідження встановлено наявність позитивних і негативних за наслідками статусів вторинної зайнятості: позитивні задовольняють вітальні й символічні потреби молодих людей, негативні створюють проблемні ситуації у процесі навчання, оскільки не завжди вдається знайти баланс у розподілі робочого і навчального часу, а робота студентів без укладання трудових угод відтворює тіньову економіку.

Отримана класифікація статусів дає змогу не лише краще розуміти причинну основу вторинної зайнятості студентів, а й дає можливість, орієнтуючись на типи статусів, інтерпретувати поведінку студентів на ринку праці. Це також має допомагати у розв'язанні питань регулювання трудових взаємовідносин та ефективному використанні вторинної зайнятості студентів.

Навколо вторинної зайнятості поступово складається певна інфраструктура, що свідчить про інституціоналізацію статусу працюючого студента. Ідеться насамперед про розвиток служб працевлаштування студентів, у якому зацікавлені молодь, роботодавці та, не останньою чергою, вищі навчальні заклади. Для останніх це один з можливих каналів встановлення зв'язку між ВНЗ та економікою з метою досягнення більшої відповідності між змістом навчального процесу і потребами підприємств й організацій.

Додаток А

Анкета опитування “Мотиви вторинної зайнятості студентів”

За період навчання Ви, можливо, працювали повний чи не повний робочий день, маєте знайомих, які працюють, або ж чули про мотиви, які спонукають студентів працювати. Нижче наведені судження щодо мотивів, які виправдовують працевлаштування під час навчання. Відзначте, будь ласка, по кожному рядку **наскільки часто, на вашу думку, студенти справді їх використовують у різних ситуаціях і справді ними керуються** (оцінювання здійснить за шкалою, де 1 — “край рідко”, а 7 — “дуже часто”). Отже, студенти працюють для того, щоб...

Варіанти відповіді		Вкрай рідко							Дуже часто
1	Набути досвіду спілкування і праці в колективі	1	2	3	4	5	6	7	
2	Заробити на утримання власної родини	1	2	3	4	5	6	7	
3	Накопичити гроші та досвід на організацію власного бізнесу	1	2	3	4	5	6	7	
4	Знайти вже зараз робоче місце і працевлаштуватися за фахом	1	2	3	4	5	6	7	
5	Набути досвіду роботи на будь-якій посаді, що необхідно для резюме	1	2	3	4	5	6	7	

Закінчення анкети опитування “Мотиви вторинної зайнятості студентів”

Варіанти відповіді		Вкрай рідко							Дуже часто
6	Знайти робоче місце не за фахом і будувати нову кар'єру	1	2	3	4	5	6	7	
7	Виправдати перед викладачем неготовність до занять у семестрі	1	2	3	4	5	6	7	
8	Зрозуміти, чи знадобляться в майбутньому знання, отримувани у ВНЗ	1	2	3	4	5	6	7	
9	Допомогти батькам і рідним	1	2	3	4	5	6	7	
10	Задовольнити цікавість до різних занять і професій, пізнати щось нове	1	2	3	4	5	6	7	
11	Реалізувати власні ідеї, розробити нові продукти, речі	1	2	3	4	5	6	7	
12	Вирізнитися серед колег-студентів самостійністю й забезпеченістю	1	2	3	4	5	6	7	
13	Підвищити самооцінку	1	2	3	4	5	6	7	
14	Допомагати іншим людям у розв'язанні їхніх проблем	1	2	3	4	5	6	7	
15	Спробувати, що це таке – працювати	1	2	3	4	5	6	7	
16	Заробити собі на найнеобхідніше – їжу, одяг, розваги, окремі особисті речі	1	2	3	4	5	6	7	
17	З вигодою використати вільний час	1	2	3	4	5	6	7	
18	Поступитися вимогам впливових батьків і працювати за їхньою рекомендацією	1	2	3	4	5	6	7	
19	Мати власні гроші на дорогі речі, поїздки в інші країни	1	2	3	4	5	6	7	
20	Знизити вимоги до себе з боку викладачів під час іспитів, в тому числі державних	1	2	3	4	5	6	7	
21	Визначити, на що ти здатний	1	2	3	4	5	6	7	
22	Безкоштовно користуватися послугами, які надає додаткова робота	1	2	3	4	5	6	7	
23	Скласти уявлення про реальне, позанавчальне, “доросле” життя	1	2	3	4	5	6	7	
24	Використати репутацію ВНЗ для знаходження місця роботи	1	2	3	4	5	6	7	

Факторні навантаження мотивів вторинної зайнятості

Мотиви	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Задовольнити цікавість до різних занять і професій, пізнати щось нове	0,701						
Визначити, на що ти здатний	0,666						
Набути досвід спілкування й праці в колективі	0,594						
Допомагати іншим людям у розв'язанні їхніх проблем	0,570						
З вигодою використати вільний час	0,481						
Скласти уявлення про реальне, позанавчальне, "доросле" життя	0,425						
Виправдати перед викладачем неготовність до занять у семестрі		0,773					
Знизити вимоги до себе з боку викладачів під час іспитів, в тому числі державних		0,617		0,462			
Зрозуміти, чи знадобляться в майбутньому знання, отримувані у ВНЗ		0,613					
Заробити на утримання власної родини			0,807				
Допомогти батькам і рідним			0,776				
Накопичити гроші та досвід на організацію власного бізнесу			0,434			0,418	
Використати репутацію ВНЗ для знаходження місця роботи				0,718			
Поступитися вимогам впливових батьків і працювати за їхньою рекомендацією				0,644			
Безкоштовно користуватися послугами, які надає додаткова робота				0,594			
Підвищити самооцінку					0,671		
Вирізнитися серед колег-студентів самостійністю і забезпеченістю		0,435			0,604		
Мати власні гроші на дорогі речі, поїздки в інші країни			0,423		0,541		
Спробувати, що це таке – працювати	0,420					0,619	
Реалізувати власні ідеї, розробити нові продукти, речі	0,473					0,562	
Заробити собі на найнеобхідніше – їжу, одяг, розваги, окремі особисті речі			0,422			0,554	
Набути досвіду роботи на будь-якій посаді, що необхідно для резюме							0,830
Знайти вже зараз робоче місце і працювати за фахом							0,582
Знайти робоче місце не за фахом і будувати нову кар'єру							

Метод виокремлення: Аналіз методом головних компонент.

Метод обертання: Варімакс із нормалізацією Кайзера.

Обертання зійшлося за 21 ітерацією.

Джерела

Апокин А. Анализ студенческой занятости в контексте российского рынка труда / Александр Апокин, Мария Юдкевич // Вопросы экономики. — 2008. — № 6. — С. 98–110.

Большакова О.А. Оплачиваемая работа в жизни студентов / Ольга Большакова // Социологические исследования. — 2005. — № 4. — С. 136–139.

Волкова Н. Очікування студентської молоді як чинник оцінювання економічного механізму державної політики зайнятості [Електронний ресурс] / Наталія Волкова // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії. — 2010. — № 1 (23). — Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2010_4/10vnpdpz.pdf.

Ворона М.А. Социальный феномен студенческой занятости в современном обществе [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04. “Социальная структура, социальные институты и процессы” // М.А. Ворона. — Саратов, 2008. — 24 с. — Режим доступа : www.dissercat.com/.../sotsialnyi-fenomen-studencheskoi-zanyatosti-v-sovremennom-obshchestve.

Капезина Т.Г. Вторичная занятость студентов: На материалах вузов г. Пензы : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.03 / Капезина Татьяна Тимофеевна. — Пенза, 2003. — 163 с.

Константинова Е.Б. Вторичная занятость студентов как фактор формирования жизненных стратегий [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.06 “Социология культуры, духовной жизни” // Е.Б. Константинова. — Екатеринбург, 2006. — 22 с. — Режим доступа : elag.urfu.ru/bitstream/10995/893/1/urgu0398s.pdf.

Константиновский Д. “Кончить курс и место достать”: Исследование вторичной занятости студентов [Электронный ресурс] / Давид Константиновский, Елена Вознесенская, Галина Чередниченко // Социологический журнал. — 2001. — № 3. — Режим доступа : www.nir.ru/sj/sj/sj3-01konst.html.

Лелекина И.А. Социально-экономический статус молодежи в трансформирующемся Российском социуме [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.08. “Социология управления” // И.А. Лелекина. — Майкоп, 2007. — 24 с. — Режим доступа : www.twirpx.com/file/654194/.

Малиш Л. Соціальні детермінанти базових умінь та навичок української молоді / С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк. — К. : ВПЦ НаУКМА, 2010. — 202 с.

Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е.М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Пугхи НАНУ, 2010. — С. 167–168.

Родионова А.В. Трудовая занятость студентов в условиях реформирования системы высшего образования в России [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04 “Социальная структура, социальные институты и процессы” // А.В. Родионова. — СПб., 2012. — 26 с. — Режим доступа : www.si.ras.ru/doc/rodionova.pdf.

Садрицька С.В. Чинники реалізації професійних домагань сучасної студентської молоді / С.В. Садрицька // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. — Х. : ВЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. — С. 525–528.

Студенты. Образ будущего. Четвертый годовой социологический отчет Института Горшенина [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://institute.gorshenin.ua/researches/104_sovremennoe_studenchestvo_ukraini.html.

Творогова С.В. Трудовая занятость как фактор накопления человеческого и социального капитала студентов в постсоветской России [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04. “Социальная структура, социальные институты и процессы” // С.В. Творогова. — М., 2003. — 20 с. — Режим доступа : www.hse.ru/data/194/130/1235/1Tvorogova.pdf.

Федоренко Н.І. Статусні та функціональні особливості вторинної зайнятості сучасної студентської молоді / Наталія Федоренко // Соціальні виміри суспільства ; вип. 3 (14). — К. : ІС НАНУ, 2011. — С. 235–246.

Цылев В.Р. Вторичная занятость студентов вузов на пути к профессиональной деятельности [Электронный ресурс] / В.Р. Цылев // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). — 2012. — № 4 (12). — Режим доступа : <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/4/tsylev.pdf>.

Callender C. Student Finances: Income, Expenditure and Take-up of Student Loans / C. Callender, E. Kempson. — London : PSI Publishing, 1996.

Curtis S. A coincidence of needs? Employers and full-time students / S. Curtis, R. Lucas // Employee Relations. — 2001. — Vol. 23. — № 1. — P. 38–54.

Ford J. Part-time work and full-time higher education / J. Ford, D. Bosworth, R. Wilson // Studies in Higher Education. — 1995. — Vol. 20. — № 2. — P. 187–202.

Hakkinen I. Working while enrolled in a university: Does it pay? / I. Hakkinen // Working paper. Department of Economics, Uppsala University. — 2004. — 1 January.

Hodgson A. Part-time Work and Full-time Education in The UK: the emergence of a curriculum and policy issue / A. Hodgson, K. Spours // Journal of Education and Work. — 2001. — Vol. 14. — № 3.

Kalenkoski C.M. Parental Transfers, Student Achievement, and the Labor Supply of College Students / C.M. Kalenkoski, S. Pabilonia // Working Paper 374. Department of Economics, Ohio University. — 2004.

Lucas R. Combining Work and Study: an Empirical Study of Full-Time Students in School, College and University / R. Lucas, N. Lammont // Journal of Education and Work. — 1998. — Vol. 11. — № 1. — P. 41–56.

Paton-Saltzberg R. The Effects of Paid Employment on the Academic Performance of Full-time Students in Higher Education / R. Paton-Saltzberg, R.O. Lindsay. — Oxford : Oxford Brookes University. — 1993.

Riggert S.C. Student employment and higher education: empiricism and contradiction / S.C. Riggert, M. Boyle, J.M. Petrosko, D. Ash, C. Rude-Parkins // Review of Educational Research. — 2006. — Vol. 76. — № 1. — P. 63.

Sorensen L. Student loans: a case study / L. Sorensen, S. Winn // Higher Education Review. — 1993. — Vol. 25. — P. 48–65.

Working in Two Worlds: Students and Part-time Employment / P. Kelly (ed.). — Glasgow : Scottish Low Pay Unit, 1999.